

## ORD OCH FÖRSTÅELSE: EN ICKE-LINGVISTISK SYN PÅ SPRÅKET

Lars Hertzberg

### PI 435

1. Donald Davidson skriver i sin essä "Truth and Meaning":

De flesta språkfilosofer, och på senare tid också vissa lingvister, medger att en tillfredsställande meningsteori måste redogöra för hur meningen hos satser beror på meningen hos ord.<sup>1</sup>

P. F. Strawson skriver å sin sida i essän "Meaning and Truth":

... vi måste medge ... att meningen hos en sats i allmänhet på något systematiskt sätt beror på meningen hos de ord som bildar satsen.<sup>2</sup>

Strawsons essä innehåller en polemik mot Davidson men de är av allt att döma överens om hur satser får sin mening: meningen bestäms av meningen hos de ord (eller uttryck) som ingår i den. Det här verkar kanske inte särskilt överraskande. Den övertygelse de delar är, kan man tycka, självklar. Måste inte varje meningsfull undersökning av lingvistisk mening utgå från att meningen hos satser beror på meningen hos deras beståndsdelar? I själva verket är det mer eller mindre godtyckligt att låta just dessa två filosofer representera detta synsätt: det skulle ha varit lätt att finna uttryck för ett liknande antagande hos ett stort antal filosofer inom den analytiska traditionen (och troligen också utanför den).<sup>3</sup>

Om vi ombads ge våra grunder för denna övertygelse skulle vi kanske uttrycka den ungefär så här: det är uppenbart att någon allmän förmåga måste förklara det faktum att vi kan lära oss använda och förstå satser i en obegränsad mängd nya situationer. I annat fall blir språkinläringen ett mysterium.

---

<sup>1</sup> Citerat enligt Jim Jakobssons svenska översättning, "Sanning och mening" i Donald Davidson: *Språk, tanke och handling* (Stockholm: Thales, 2004), s. 33.

<sup>2</sup> "Meaning and Truth". Omtryckt i Martinich (red.): *The Philosophy of Language*, 3 uppl. (New York & Oxford: Oxford University Press, 1996), s. 104.

<sup>3</sup> Jfr om detta Sören Stenlund: "On the Concept of Language in some Recent Theories of Meaning", *Synthese* 79 (1989), 51-98.

Det faktum att denna förmåga delas av medlemmarna i en språkgemenskap förklarar sin tur hur kommunikation med hjälp av ord är möjlig. I mitt föredrag vill jag ifrågasätta detta resonemang.

2. *Vad slags påstående* gör vi när vi hävdar att meningen hos en sats beror av meningen hos orden i den? Formulerar vi en empirisk hypotes som är avsedd att förklara språkförmågan som ett psykologiskt fenomen, eller slår vi fast ett logiskt villkor för att något ska kunna kallas förståelse?

Det ligger kanske nära till hands att tänka sig att det rör sig om en empirisk hypotes. Vi vill ju förstå hur det i praktiken kommer sig att de flesta av oss verkligen förvärvar den oerhört komplexa förmågan att förstå varandras tal och göra oss själva förstådda.

Givetvis, tänker man sig, spelar också sammanhanget en roll i kommunikationen. När det t.ex. gäller indexikala uttryck (uttryck som "jag", "du", "den här", "nu", "här") eller flertydiga uttryck måste vi förlita oss på att talsituationen ska förse oss med de bitar som saknas för att ge satsen en bestämd mening. Men vilken roll sammanhanget spelar framgår av själva satsen.

Det här är ungefär den föreställning Davidson uttrycker i fortsättningen av det stycke jag citerade i inledningen:

Om inte en sådan redogörelse [dvs en redogörelse för hur meningen hos satser beror på meningen hos ord] kunde ges för ett enskilt språk, menar man, skulle man inte kunna förklara att vi kan lära oss språket: man kunde inte förklara det faktum att vi genom att behärska en ändlig vokabulär och en ändligt formulerad uppsättning regler är redo att frambringa och förstå vilken som helst av en potentiell oändlighet satser.

(Även om Davidson inte uttryckligen framlägger detta som sin egen ståndpunkt, anmärker han försiktigt att han "anar att det finns mer än ett korn av sanning" i den.<sup>4</sup>)

Det här förefaller återigen vara rena rama bondförnuftet. Att vi kan förstå en obegränsad mängd satser i alla möjliga olika situationer kan, verkar det, bara förklaras utgående från att språket bildar ett system bestående av delar som samverkar på ett bestämt sätt för att producera mening. Men

---

<sup>4</sup> Som vi ska se modifierade han senare sin ståndpunkt.

förklaringens *status* är vid närmare eftertanke problematisk. Om den ska kunna göra anspråk på att förklara händelser som inträffar vid bestämda tidpunkter, t.ex. olika talares kommunikativa framgångar vid enskilda tillfällen, så måste vi uppenbarligen uppfatta den som en empirisk hypotes. I så fall är den en bland flera alternativa förklaringar som måste prövas mot den empiriska evidensen. När vi säger att satsens olika komponenter "samverkar" så ger vi en (låt vara vag och allmän) beskrivning av vad som sker i olika språkbrukare när de befinner sig i växelverkan med varandra. Vi tycker kanske att just denna hypotes låter ytterst trovärdig, men ett vetenskapligt förhållningssätt förutsätter trots allt att vi underkastar den prövning. Vi måste vara beredda på överraskningar: "folklingvistik" kan visa sig lika otillförlitlig som andra former av folklig visdom.

Det här är ändå inte den inställning vi påträffar hos de flesta filosofer som skriver om dessa frågor. De har en stark benägenhet att anse att föreställningen är något mera än en empirisk hypotes. Davidson hävdade, som vi såg, att utan en redogörelse för hur meningen hos satser beror på meningen av orden i dem "skulle man inte kunna förklara att vi kan lära oss språket". Denna deklaration verkar ha karaktären av ett krav som gäller *a priori*. Vi tycks mao. stå inför vad Wittgenstein kallade ett metafysiskt "måste": inför något som ter sig som en nödvändighet därför att vi inte har gjort det klart för oss om vi uttrycker ett *beslut* att tala på ett visst sätt eller om vi formulerar ett *antagande* som är underkastat prövning.

Låt oss se närmare på idén att förståelsen av satser är baserad på förståelsen av ord. Något som kan tyckas stöda den här idén är att barn verkar lära sig tala och förstå genom att lära sig vad olika ord betyder. Det är uppenbart att den här inlärningsprocessen sker i etapper. Men däremot är det problematiskt att föreställa sig att de här etapperna kunde antas bestå i att ord efter ord läggs till barnets vokabulär (på det sätt man t.ex. kan studera tyska bl.a. genom att gradvis utvidga sin vokabulär). Det här inser vi t.ex. om vi frågar oss vad som kunde vara ett motexempel till denna hypotes. Det förutsätter möjligheten att någon förstår en mängd ord men inte förstår satser där orden ingår. I detta fall blir det svårt att inse vad det innebär att förstå orden. (Detta gäller om man tänker sig att förståelsen av ord är en tillräcklig betingelse för förståelse av satser. Om man menar att förståelsen av ord är en nödvändig betingelse uppstår ett liknande problem men i andra riktningen: i så fall borde man kunna föreställa sig fall där någon förstår en mängd satser men inte förstår orden i dem.)

Vi har förstås upplevt hur barn stegvis fångar upp nya ord och börjar använda dem i olika sammanhang, hur de blir förvirrade av ett ord de inte har hört förut osv. Eller hur barn gradvis lär

sig ett begrepps omfång genom att utsträcka ordet till nya fall, bli korrigerade och småningom tillämpa ordet på samma sätt som andra. Det skulle vara svårt att förneka att språkinläringen sker genom att man lär sig betydelsen av nya ord. Och det är givetvis helt i sin ordning att beskriva processen så, så länge man är på det klara med att detta inte är en *förklaring av vad som gör processen möjlig*. Vi kan beskriva vad barnet *uppnått* genom att säga att det redan lärt sig de och de orden, men det skulle vara uttryck för förvirring att tro att begreppet om ordbetydelse spelar en roll i hur själva inläringen äger rum. Det handlar helt enkelt inte om att barnet lär sig *det ena* genom *det andra*.

Innan barnet lärt sig tala förekommer det ingen språkundervisning som skulle kunna avskiljas från den allmänna växelverkan mellan barnet och dess omgivning. Det är bara när barnet har lärt sig så pass avancerade begrepp som *ord*, *betyder*, *namn* eller *heter* som vi kan ägna åt oss en verksamhet som specifikt kan kallas undervisning i ett ords betydelse. Till dess lär sig barnet kommunicera med språket genom att delta i kommunikation med språket.

3. Om det här resonemanget är riktigt blir det alltså dunkelt vad det skulle innebära att *som en empirisk hypotes* hävda att satsförståelse baserar sig på ordförståelse. Bör vi då välja den andra tolkningsmöjligheten, och tänka oss att ordförståelse är ett logiskt villkor för satsförståelse? Detta innebär att vi inte skulle säga att en person har förstått en sats om det skulle visa sig att han inte förstår de ord som ingår i satsen. Det finns mycket som talar för ett sådant betraktelsesätt. Det verkar självklart att förståelsen av ett yttrande måste hänga ihop med något som går utöver den enskilda situationen. Frågan om en person förstod det som sades kan inte isoleras från frågor om hans förmåga att reagera adekvat på ett stort antal andra utsagor.

Hur ska denna bakgrund beskrivas? Vi är kanske benägna att betrakta den i ljuset av vad det är att ha lärt sig ett främmande språk. Om jag, som svenskspråkig, vill visa att jag har förstått en kinesisk sats kan jag ange vad de olika orden i satsen betyder på svenska och kanske också hur satsen är sammansatt. En person som endast talar kinesiska har inte denna möjlighet. Men vi tänker oss att förståelsen visar sig i att han förstår satsens logiska egenskaper, t.ex. förstår vad som följer av den, vad som står i strid med den (liksom också andra satser där samma ord ingår) osv. ((När har en sats logiska egenskaper? Hur visar man att man förstår dem? betraktaren måste veta vad ett ord är / inte han själv?))

Om detta är allt vi menar med att en förståelse av satser förutsätter en förståelse av orden i satserna, så ligger det ingenting problematiskt i uppfattningen. Vad det strängt taget betyder är att vi inte skulle kalla en persons relation till *en* sats förståelse om han inte har en liknande relation till ett antal andra satser. Därmed har vi inte låst oss vid någon föreställning om exakt vilka andra satser han måste ha denna relation till. I själva verket har vi inte hävdats en relation mellan två olika saker: ordförståelse och satsförståelse, utan vi talar hela tiden om samma sak ur två olika synvinklar. Det finns dock en stor risk att vi inte inser detta, utan tror oss ha en förklaring till hur satsförståelse är möjlig. Det är svårt att hålla sig till den rent logiska läsningen av den här idén. Föreställningen att förståelse av ord och grammatik erbjuder en förklaring till hur språklig kommunikation är möjlig ligger ständigt på lut. Jag ska försöka illustrera det problematiska med denna idé.

4. Anta att jag är bekant med alla orden i en sats och att jag lyckas identifiera satsens syntax. I så fall har jag vad man kunde kalla en *läroboksförståelse* av satsen. Den ståndpunkt jag diskuterar kunde i så fall beskrivas som uppfattningen att en sådan läroboksförståelse är det som ytterst ligger till grund för kommunikation med språkets hjälp, och som förklarar hur den kan äga rum.

Vi kan illustrera den här tankegången genom att tänka på hur en latinstudent skulle kunna gå till väga när hon ska göra en översättningsövning. Det typiska för romersk vältalighet var satser som är ytterst sammanpressade eller hopflätade, och för att kunna översätta dem är man tvungen att avgöra vilka ord som hör ihop, vad som är underförstått, vilken av ett antal tänkbara betydelser ett ord har i satsen osv. Att förstå saker som sägs på vårt eget språk är i normala fall betydligt enklare, så vi kan förstå satser utan att behöva reda ut dem. Men just därför, tänker man sig, är latinexemplet användbart när det gäller att få syn på den förmåga som förståelsen av satser bygger på.

Jag vill hävda att latinexemplet är en belysande jämförelse, men på ett sätt som är motsatt det avsedda. Det är riktigt att om jag inte har överblick över en sats så måste jag kanske börja tolkningsförsöket genom att göra en grammatisk analys. Men det som visar om jag har lyckats är om *slutresultatet* är en begriplig sats. Det är bara om jag kan föreställa mig en situation där dessa ord kunde yttras som jag kan känna mig säker på att jag har träffat den rätta analysen. Analysen är en heuristisk teknik: det är inte den som konstituerar min förståelse av satsen. I annat fall skulle jag

inte ha något att ty mig till för att bedöma om analysen hade lyckats. Jag måste alltså ha en oberoende förståelse av satsen.<sup>5</sup>

Att identifiera syntaxen i en sats kan i själva verket innebära två saker. Det kan innebära att man *identifierar en tänkbar läsning* eller att man *upptäcker den korrekta läsningen* av satsen. Det ena är en verksamhet, det andra en prestation. Man kunde också säga: i den ena meningen gäller det att vara sann mot grammatikboken, i det andra fallet att vara sann mot yttrandet. Den idé som kritiseras här bygger på att man underlåter att skilja mellan de här två innebörderna. Detta leder till föreställningen att det resultat vi kommer fram till genom att identifiera en tänkbar syntax (något som kan göras mer eller mindre mekaniskt genom att tillämpa grammatikreglerna) därmed också *är* satsens syntax. Enligt detta synsätt är detta i själva verket *allt vi kan göra*. Om vi märker att flera olika syntaxer är tänkbara finns det inget sätt för oss att avgöra vilken läsning som är korrekt, eftersom detta skulle förutsätta att vi har något oberoende sätt att avgöra vilken läsning som är rimligare. Och lika litet har vi någon möjlighet att besluta att en sats *saknar* mening ifall vi har lyckats identifiera en tänkbar syntax.

Vi kan illustrera det här resonemanget genom att betrakta det epigram som Jacques Turgot formulerade över Benjamin Franklin:

*Eripuit fulmen coelo sceptrumque tyrannis.*

Den naturliga översättningen av sentensen är:

“Han ryckte blixten från himlen och spiran från tyrannerna.”

Men grammatiskt sett finns det andra tänkbara läsningar, t.ex.:

“Han ryckte blixten och spiran från himlen åt tyrannerna”, eller

“Med hjälp av tyrannerna ryckte han blixten och spiran från himlen.” Osv.

Vi kanske kan jämföra relationen mellan förståelse och analys med hur vi går till väga när vi försöker lösa ett pussel. Att finna en tänkbar syntax är som att hitta ett sätt att ordna bitarna på så att

---

<sup>5</sup> Detta betyder förstås inte att om tolkningen är meningsfull så är den därmed nödvändigtvis korrekt.

de alla griper in i varandra. Detta kunde utföras av en maskin. Men det här betyder inte att vi har lyckats lösa pusslet, eftersom bilden kanske inte blir rätt. Det kan vi *se*. Vi måste kanske försöka oss på en annan geometriskt möjlig ordning.

Å andra sidan kan det hända att ordningen är korrekt men att det är vi som inte ser det. Här finns det olika möjligheter. Vi förstår kanske inte bilden för att vi aldrig har sett det som den föreställer, t.ex. något slags apparat eller ett ovanligt djur. Efter att någon har visat oss föremålet lyckas vi kanske urskilja det i bilden. På samma sätt kan vi vara förbryllade över epigrammet om Franklin tills vi får höra mera om honom. När vi får veta att det var han som uppfann åskledaren och att han spelade en aktiv roll när Förenta staterna frigjorde sig från Storbritannien faller bitarna kanske på plats. Dessförinnan tyckte vi att satsen verkade obegriplig.

Men vi kan också misslyckas med att se bilden i pusslet för att vi ser på den på fel sätt. Sedan går kanske en ny aspekt upp för oss. På ett liknande sätt kan vi ha svårt att förstå vad som menas med att Franklin ryckte en spira från tyrannerna, innan det slår oss att spiran kan betraktas som en symbol för brittiska kronans makt.<sup>6</sup>

För att ännu fortsätta med jämförelsen: det är först när vi är säkra på att bilden har blivit rätt som vi kan avgöra vad bitarna föreställer – det som såg ut som en bit blå himmel visar sig kanske höra till kvinnans kjol i förgrunden osv. Detsamma gäller satsernas lexikala och grammatikaliska element. Liksom i fallet med pusslet återspeglas sammanhanget i hur satsen hänger ihop. Det är vår förståelse av ett yttrande som sätter oss i stånd att höra grammatiken i det som sades.<sup>7</sup>

5. Läroboksexempel kan i själva verket vara av två slag. Det exempel vi nyss diskuterade var en sentens som hade formulerats av en verklig person i ett givet syfte för ett auditorium. Men många övningsexempel är inte av det slaget. De existerar sas. inte utanför klassrumssammanhanget. Det är t.ex. satser av typen “Mor ror”, “Far är rar” (eller var det tvärtom?). De uttrycker inte omdömen om någon bestämd person. Är mor just nu sysselsatt med att ro, eller menas det att hon vanligen är den som ror? Betyder påståendet att far är rar att han är snäll eller exceptionell? Frågorna kan inte ställas, eftersom den som formulerat satserna inte *menat* något med dem. De riktar sig inte till

---

<sup>6</sup> Konstruerade exempel i grammatikböcker kan vidare jämföras med de dubbeltydiga bilderna i psykologiböcker, som t.ex. den berömda ankaninen, därför att det i detta fall inte finns något “korrekt” sätt att se bilderna.

<sup>7</sup> En analog iakttagelse gäller i etiken.

någon. De kan inte missförstås, de kan bara hanteras korrekt eller inkorrekt inom ramen för den grammatiska övning de ingår i. Det enda kriteriet på en lyckad analys här är att grammatiken tillåter den. Det finns ingen distinktion mellan en tänkbar analys och den riktiga analysen.<sup>8</sup>

När det gäller historiska exempel finns det däremot en fråga om den korrekta läsningen till skillnad från frågan om vad som vore en tänkbar läsning. Satsen eller texten har formulerats av någon som riktat sig till ett auditorium och som menat något med det han eller hon skrivit eller sagt. Skillnaden kunde också uttryckas så: i det historiska fallet fanns det *adressater*, inte i det konstruerade fallet. Anta t.ex. att den historiska texten är ett brev riktat till en bestämd person. I så fall är hon adressaten, och vi senare läsare är utomstående i relation till den ursprungliga kommunikationssituationen. Elevens uppgift blir i ett sådant fall att ange vad satsen betydde för dem den riktade sig till. Någon sådan distinktion finns däremot inte i det konstruerade fallet.

Om vi bortser från skillnaden mellan de här två slagen av övningar så leder det till att vi bortser från distinktionen mellan de två innebörderna av att komma underfund med en sats syntax, eftersom de sammanfaller i den konstruerade satsen. Detta resulterar i en syn på språklig mening som man kunde kalla "adressatneutral". (Att vi är benägna att bortse från skillnaden mellan de två typerna av övningar är, tror jag, symptomatiskt för den syn på språket som kritiseras här.)<sup>9</sup>

6. Vad är det då att vara adressat? När någon talar *till dig* i samband med en mänsklig verksamhet gäller det inte bara för dig att känna igen det hon säger som något som en person kunde tänkas säga. Hennes ord kräver kanske ett gensvar – vilket slags gensvar beror på situationen. Anta att någon säger t.ex. "De nya kylskåpen kommer i morgon". Vilken reaktion som är på sin plats varierar troligen beroende på om orden yttras av en försäljare till en kund, av en representant för transportfirman till butiksföreståndaren, av butiksföreståndaren till en anställd som ska bereda rum för de nya kylskåpen, eller av gangsterbossen Tony Soprano till en av sina underhuggare medan de planerar en stöt.

Om ingen sådan bakgrund föreligger vet du inte vad du ska ta dig till med orden. Om en främling kommer fram till dig på gatan och säger "De nya kylskåpen kommer i morgon" så är den primära

<sup>8</sup> Om eleven föreslår analyser som är tänkbara men mycket långsökta ses det troligen ändå som ett tecken på dåligt omdöme eller brist på samarbetsvilja.

<sup>9</sup> Man skulle kunna framkasta tanken att vissa av dekonstruktionisternas argument bygger på att alla användningar av språket behandlas som om de var konstruerade klassrumsexempel.



svårigheten inte att gissa vilka kylskåp hon syftar på eller vart de kommer, utan vad det är hon gör när hon tilltalar dig. Du misstänker kanske att hon misstar dig för någon annan, att hon deltar i en konstnärlig "happening" eller ett psykologiskt experiment, att hon är störd eller att det hela ingår i en reklamkampanj. Om inget av de här antagandena verkar trovärdigt har du ingen föreställning om hur du ska förhålla dig till hennes ord – du har inte en relation till talaren i vilken hennes ord kunde spela en meningsfull roll. Du kommer inte att tänka att du har fått en (tyvärr ofullständig) upplysning. Så länge vi uppehåller oss vid klassrumsexempel förbiser vi att när en person talar till en annan i ett reellt livssammanhang kringkärs det slag av anmärkning hon kan tänkas göra av de omständigheter i vilka hon yttrar sig (inte bara vad gäller frågan vad hon talar om utan vad gäller yttrandets begriplighet).

Det som kännetecknar den gängse synen på satsmening är att man tenderar att ignorera skillnaden mellan klassrumsexemplen och verkliga livssammanhang. Den enda skillnaden mellan dem, föreställer man sig, är att i det ena fallet behöver man bara ta reda på meningen av det sagda, i det andra fallet ska man dessutom tillämpa det. Men själva kärnprestationen, *att förstå den yttrade satsen*, är densamma i båda fallen. I själva verket skulle någon kunna hävda att klassrumsfallet erbjuder ett *klarare* exempel på vad det är att förstå tal, eftersom vi inte här distraheras av de praktiska omständigheterna i det enskilda fallet. Å andra sidan kan man mena att uppgiften att förstå det sagda är lättare i det praktiska fallet, eftersom mera av sammanhanget är givet från början. Däremot anser man förmodligen att det inte finns någon viktig begreppslig skillnad mellan de två fallen. Det som är omdelbart givet för adressaten i det senare fallet kunde lika så väl ha uttryckts explicit i själva satsen. Om vi vanligen avstår från att göra sammanhanget explicit i en talsituation är det av praktiska skäl: vi gör det för att vinna tid.

Men om man resonerar så här bortser man från att *den logiska relationen* mellan yttrandets mening och lyssnarens reaktion är helt olika i de två fallen. Talarens syfte i en kommunikationssituation är inte normalt att adressaten ska fälla ett *omdöme* om vad yttrandet betydde. Han ska förhålla sig på ett eller annat sätt. Man kunde rentav säga att adressaten *kompletterar* yttrandet genom sin reaktion. Han finns *i* sammanhanget, är *en del* av det. I den mån talaren har *förmågan* att kommunicera (och *önskan*<sup>10</sup> att göra det) så uttrycker hon sig så att adressaten *kommer att* reagera adekvat. I den mån detta inte sker – i den mån adressaten måste gissa sig till vad talaren menar eller missförstår henne –

---

<sup>10</sup> Syftet med kommunikation är förstås inte alltid att den primära adressaten ska förstå vad som sägs. När man gör upp ett kontrakt kan den ena parten försöka formulera ett av villkoren på ett sådant sätt att motparten inte kommer att förstå dess innebörd. Men om det senare uppstår en konflikt vill han kunna hävda att villkoret otvetydigt (om än oklart) hade nämnts i kontraktet.

så har kommunikation inte ägt rum. Situationen är i så fall exceptionell i detta avseende, och ifall vi vill komma till rätta med den måste anknyta till situationer där kommunikationen *inte* misslyckas.

Den utomståendes förståelse är, å andra sidan, sekundär i relation till adressatens. Låt oss föreställa oss att en FBI-agent lyckas lyssna in sig på Sopranos samtal. Han är förstås inte adressat: för honom rör det sig om att komma underfund med vad samtalet betyder för den det riktar sig till. Uppgiften kanske förväras av att han vet mindre om sammanhanget än adressaten. (Soprano kan utnyttja detta genom att minimera det verbala innehållet i meddelandet och i maximalt hög grad förlita sig på sammanhanget för att hindra att en eventuell tjuvlyssnare ska förstå.) Men graden av kunskap om sammanhanget är inte den avgörande skillnaden mellan dem: vi kan föreställa oss ett fall där de utomstående vet mera om hur sammanhanget ter sig för talaren än adressaten vet.

Den utomståendes framgång beror delvis på hur väl underrättad han är om sammanhanget. Adressaten är däremot inte primärt *underrättad* om sammanhanget: han är, som sagt, en del av det. Sammanhanget existerar inte för honom som något slags tilläggsinformation, utan det utgör den bakgrund mot vilken talarens yttrande är en meningsfull handling. Adressatens uppgift är inte att fälla ett omdöme om det sagda utan att reagera på det på ett eller annat sätt. När någon yttrar ord för att säga något till en annan så finns det en fråga om, i vilken kapacitet hon yttrar sig, och i vilken kapacitet adressaten blir tilltalad. För adressaten kommer den roll som vissa aspekter av sammanhanget spelar inte att kunna ersättas av en beskrivning. Om det t.ex. uppstår en fråga om talaren är tillförlitlig eller om hon har auktoritet att utfärda befallningar, så kan frågan inte lösas genom talarens egen försäkran om att hon är tillförlitlig eller att hon har den erforderliga auktoriteten. /vilket språk hon talar/

För en *utomstående* kommer adressaten (eller talarens föreställning om honom) att vara en del av det sammanhang han måste beakta då han försöker tolka meddelandet. Däremot kommer adressaten inte normalt att betrakta *sig själv* som en del av sammanhanget: hans reaktion kommer normalt inte att basera sig på vad han tror om sina egna förväntade reaktioner (eller vad han tror att talaren tror om dem). Det är bara när det uppstår en lucka i kommunikationsprocessen som sådana frågor blir aktuella. Om adressaten t.ex. missförstår sitt uppdrag kan frågan uppstå om det var hans eller talarens fel. De diskuterar kanske hur talarens ord normalt skulle förstås. I det fallet tar de upp ett perspektiv på sitt tidigare utbyte som i vissa avseenden liknar en utomståendes perspektiv. Men

möjligheten av en sådan diskussion är beroende av att kommunikationen löper problemfritt i normala fall.<sup>11</sup>

Det exempel jag har diskuterat är enkelt, och den påkallade reaktionen är entydig och omedelbar. Samtal har givetvis inte alltid så specifika, praktiska syften. En kvinna berättar kanske för sin man om händelser under arbetsdagen, de kanske minns en gemensam resa tillsammans, eller hon ber honom om förlåtelse, deklarerar sin kärlek, berättar om sin sorg, grälar på honom osv. Ibland förväntas adressaten närmast bara lyssna. Men också i de här fallen finns det vissa reaktionssätt som visar att han inte har förstått. Det här kan visa sig i “fina nyanser i beteendet”<sup>12</sup>, eller i hur adressaten fortsätter samtalet, hur han längre fram förhåller sig till talaren osv. Gränsen mellan vad som är en adekvat eller en inadekvat reaktion kan förstås vara flytande; den kan också vara omstridd. En adekvat reaktion är naturligtvis inte alltid den reaktion som talaren önskar sig: en reaktion är adekvat i den mån den visar att adressaten förstått det som sagts. Det är inte heller alltid entydigt vem som ska anses vara en adressat, eller hur gränsen mellan adressater och utomstående ska dras. Kanske är det på det hela taget vilseledande att skilja mellan adressat och utomstående som entydigt definierade roller; det vore riktigare att här tala om två olika perspektiv på det som sker i kommunikation med ord. I så fall kunde vi sammanfatta det som sagts här genom att säga att adressatperspektivet är primärt i förhållande till den utomståendes perspektiv.

För dem som deltar i ett språkligt utbyte handlar förståelse, som vi har sagt, inte primärt om att avkunna ett omdöme. Det är bara om något går snett som det blir aktuellt att fatta ett avgörande om hur orden ska förstås. Att föreställa sig att kommunikation handlar om att få motparten att fälla korrekta omdömen är att likställa kommunikation med ett slags charad där det viktiga inte är vad man vill förmedla utan om man ska lyckas förmedla det med den metod man valt. I denna bild av språket är vi alla utomstående.

7. En del filosofer har framhåvt att sammanhanget har en djupare roll i den enskilda talsituationen. Man har tänkt sig att vår förståelse av en persons yttranden inte baseras bara på ord och grammatik, utan på yttrandet i kombination med den specifika situationen, eller som det ofta uttrycks: av

---

<sup>11</sup> Samtidigt är det en viktig aspekt på vad det innebär att kommunicera med ord att det *finns* något sådant som en utomståendes förståelse: det är detta som ger utrymme för en diskussion om vems förståelse som var korrekt. Om man inte kunde hänvisa till hur en utomstående skulle förstå yttrandet skulle varje oenighet reduceras till en ren viljekamp.

<sup>12</sup> Ludwig Wittgenstein: *Filosofiska undersökningar*, s. 234.

semantik kombinerat med pragmatik. En sådan ståndpunkt uttrycks t.ex. av Rush Rhees i följande passage:

Meningen med en anmärkning ligger i hur den kommer in i samtalet ... *Men samtidigt är detta något man inte kan ge en allmän redogörelse för.* Det är bara delvis en fråga om betydelsen hos uttrycken i anmärkningen och om anmärkningens grammatik.

Men å andra sidan *är* det delvis det. Och det är det som gör det så svårt att redogöra för frågan. Svårigheten ligger framför allt i att förstå sambandet eller förhållandet mellan ordens betydelser och anmärkningens grammatiska konstruktion å ena sidan – ett förhållande som på sätt och vis är generellt och som man kan lära sig när man lär sig språket [förmodligen som ett andra språk] ... och meningen med anmärkningen när den ingår i ett samtal, som man inte kan lära sig på detta sätt. *Å andra sidan beror förhållandet mellan anmärkningen och det övriga samtalet på den allmänna meningen hos de uttryck som ingår i den; om detta finns det inga tvivel.*<sup>13</sup>

Den här passagen kommer från ett manuskript som inte var avsett att ges ut, och den uttrycker kanske inte en genomtänkt ståndpunkt. Jag nämner den här därför att den på ett intressant sätt illustrerar hur frågan om ord och förståelse kan förvirra oss. Enligt Rhees beror meningen med en anmärkning, som “man inte kan ge en allmän redogörelse för” ändå samtidigt delvis på vissa generella drag i språket. Det här låter förvirrande: hur kan “generella betydelser” bidra till att förklara något som inte kan ges en generell förklaring? Rhees’ osäkerhet blir också tydlig då han säger att ordmening och grammatik “på sätt och vis” är generella, och i påståendet att det inte finns några tvivel om att förhållandet mellan anmärkningen och det övriga samtalet beror på den allmänna meningen hos de uttryck som ingår i den. Vad slags säkerhet åberopar han här? Det verkar som om han slets mellan en logisk och en empirisk tolkning av beroendet på ett liknande sätt som Davidson.

I en av Davidsons senare essäer, “A Nice Derangement of Epitaphs” kommer en liknande ambivalens tydligt till uttryck. Davidson sammanfattar sin ståndpunkt så här:

---

<sup>13</sup> “Language, speaking, and common intelligibility”, i Rhees: *Wittgenstein and the Possibility of Discourse* (Cambridge University Press, 1998), p. 265. Den första och sista kursiveringen är mina.

... vi har ... utplånat gränsen mellan att kunna ett språk och att kunna finna sig till rätta i världen i allmänhet.<sup>14</sup>

-----

Min slutsats blir att det inte finns något sådant som ett språk, om ett språk alls ser ut så som många filosofer och lingvister föreställt sig.<sup>15</sup>

Davidson förkastar föreställningen att vår förmåga att tolka yttranden baserar sig på att vi lärt oss en räckta lingvistiska konventioner. Uttolkaren av ett yttrande kommer, säger han, till situationen beväpnad med en "föregående teori"; i den uttrycks hans allmänna kulturella kompetens likaväl som han kännedom om talaren och den föreliggande situationen. Beroende på vad som händer vid deras möte korrigerar han sina förväntningar och bildar vad Davidson kallar en "övergående teori", alltså en teori som är anpassad till den specifika talsituationen. Kommunikationen lyckas när lyssnaren tillämpar den övergående teori talaren avser att han ska tillämpa.<sup>16</sup>

Styrkan i denna redogörelse ligger i att den erkänner den mänskliga kommunikationens partikulära karaktär. Men samtidigt vill Davidson, liksom Rhees, kvarhålla ett element av allmängiltighet.<sup>17</sup> Jag är inte säker på om jag lyckas följa Davidsons tankegång i den här essän. Det verkar i varje fall som om de två typerna av teorier (föregående och övergående) behövs för att bilda en bro mellan det partikulära i lyssnarens reaktion och den allmängiltighet som enligt Davidson måste bibehållas. (Begreppet primär mening är tydligen nära förbundet med den övergående teori talaren avser att lyssnaren ska använda.) Han kallar detta en teori, hävdar han, "endast av den anledningen att en beskrivning av tolkarens kompetens kräver en rekursiv redogörelse" (s. 236). Han menar tydligen att bara en rekursiv redogörelse kan göra det begripligt hur en begränsad mängd principer kan förklara en kompetent talares praktiskt taget obegränsade repertoar av språkliga reaktioner.<sup>18</sup> Men

<sup>14</sup> Svensk översättning: "En fin kontamination av epitafier", a.a., s. 242.

<sup>15</sup> S.s., s. 243.

<sup>16</sup> Vi bör dock komma ihåg att talaren inte alltid vill att kommunikationen ska lyckas.

<sup>17</sup> Något som eventuellt pekar i denna riktning är Davidsons påstående att "inget bör tillåtas utplåna eller ens grumla distinktionen mellan talarens mening och den bokstavliga meningen" (s. 228). Men å andra sidan ger han begreppet bokstavlig mening – för vilket han föredrar termen "primär mening" – en ovanlig vridning: det är inte generellt på samma sätt som det lingvistiska begreppet bokstavlig mening, utan refererar snarare (om jag har förstått honom rätt) till den gemensamma förståelse av ord en talare förlitar sig på när han försöker kommunicera.

<sup>18</sup> Davidson talar visserligen här om en beskrivning snarare än en förklaring av tolkarens kompetens. Men jag är inte säker på hur detta ska förstås. Genom hela essän tycks hans resonemang vackla mellan beskrivning och förklaring (jfr t.ex. s. 232). Det är f.ö. svårt att förstå varför en rent deskriptiv redogörelse behöver vara rekursiv. Man kan förstå lockelsen att tänka att en förklaring av lingvistisk kompetens måste ges genom en ändlig mängd principer, men varför

genom att fasthålla idén att förståelsen av ett yttrande konstitueras av att tolkaren tillämpar en teori på yttrandet ställs Davidson inför samma dilemma som vi beskrev tidigare: vi kan inte veta om vi träffat på *rätt* teori om vi inte har en oberoende förmåga att förstå vad talaren säger. Om vi å andra sidan har en sådan oberoende förmåga att förstå talaren kan vi fråga oss vad teorin egentligen behövs till.<sup>19</sup>

Davidsons tanke att framgångsrik kommunikation beror av en överensstämmelse mellan talarens och lyssnarens teorier baserar sig på hans antagande att förståelse av yttranden är en fråga om att fälla korrekta meningsomdömen. Detta antagande blir trovärdigt om man bortser från den begreppsliga skillnaden mellan hur adressater och utomstående är relaterade till utsagor. Det är betecknande att Davidson kallar båda grupperna av lyssnare "tolkare". Hans syn på språklig förståelse är alltså fortfarande adressatneutral. Det är som om kommunikation bestod i att olika yttranden landar framför fötterna på oss och det är vår uppgift att dissekera och klassificera dem. Men när problemet betraktas så blir det olösligt. När kommunikationen lyckas så gör den det för att både talare och adressater besitter kommunikativa färdigheter, färdigheter som de har förvärvat genom att vara delaktiga i ett liv med språket, inte för att de besitter en systematisk insikt i språkets uppbyggnad.

8. En slutreflektion: i en kommentar till en tidigare version av den här uppsatsen skrev Martin Gustafsson (epost 31.1.05) :

Men jag vill säga att vår logisk-begreppsliga kompositionalist [dvs en anhängare av det synsätt som kritiserats här] ... har en poäng som du inte riktigt erkänner. Och den poängen skulle jag vilja formulera så här: hur våra ord fungerar i en partikulär situation är inte något helt "partikulärt"; orden *har en historia av användning* – vi har använt dem tidigare – och vad vi kan göra med orden nu är inte frikopplat från denna tidigare användning. Det centrala är att detta är en logisk, inte en blott psykologisk poäng. ... [K]ompositionalisten ... har rätt i att det finns något slags relation här, *något* slags beroende. Återigen, detta är en begreppslig poäng: om inte våra ord hade en historia av tidigare användning funnes det ingenting som att "manifestera sin förståelse" av dessa ord. Då vore språkbruk bara en fråga om kausal påverkan, och ord bara medel för att få människor att bete sig på vissa sätt.

---

skulle detta krav också gälla en beskrivning? Varför kan vi inte föreställa oss att beskrivningen av en talares kompetens är obegränsad?

<sup>19</sup> Vilket Martin Gustafsson gör i en klagande kritik av Davidsons essä, "Systematic Meaning and Linguistic Diversity: The Place of Meaning-Theories in Davidson's Later Philosophy", *Inquiry* 41 (435-53).

Det här låter övertygande. Men hur ska tanken på detta beroende förstås? Är det något som kan beskrivas utifrån (t.ex. utgående från en iakttagelse av språkbrukarnas beteende) – eller inifrån – dvs i de termer språkbrukarna själva skulle använda? Om tanken ska ha intresse måste det uppenbarligen röra sig om det senare. Det är alltså fråga om kommentarer av typen “Det här ordet betyder...”, “Det här kallas inte....”, “Du kan inte använda det ordet här eftersom...” – alltså en diskurs där enskilda utsagor kommenteras i generella termer. Allmängiltigheten finns sas. i själva denna diskurs: detta är innebörden i ord som “ord”, “betyder”, “heter” osv. Man kunde mao. också uttrycka poängen om allmänna beroendeförhållanden genom att säga att det *existerar* en sådan (låt oss kalla den “metaspråklig”) diskurs som en del av vårt språk. Och detta har onekligen betydelse för det språkliga umgängets karaktär: situationen skulle vara radikalt annorlunda om denna diskurs inte fanns.<sup>20</sup> Det kunde diskuteras i vilken mån man i så fall över huvud taget hade att göra med ett språk. I det avseendet tror jag att Martin Gustafsson har rätt.<sup>21</sup>

---

<sup>20</sup> Jfr här not 11.

<sup>21</sup> Jag vill tacka David Cockburn och Martin Gustafsson för kommentarer till en tidigare, engelsk version av denna text.